

4.4. Донбаська стратегічна наступальна операція (13.08.43–22.09.43)

У результаті успішного наступу Воронежського і Степового фронтів на белгородсько-харківському напрямі створилися ще більш сприятливі умови для наступу у фланг угруповання німців та їх союзників у Донбасі. Радянське верховне головнокомандування віддало наказ військам Південно-Західного і Південного фронтів розгромити вороже угруповання і зайняти Донбас. Південно-Західний фронт повинен був завдати сильного удару з району Ізюму у напрямі Барвінкового, Павлограда, Орехова, розгромити противника й, вийшовши в район Запоріжжя, відрізати шляхи відходу його донбаського угруповання до дніпровських переправ (директива Ставки ВГК №30165 від 12.08.1943 р.¹¹⁵). Військам Південного фронту було поставлене завдання прорвати оборону противника на р. Міус і у взаємодії з Південно-Західним фронтом розвивати наступ у південному та південно-західному напрямках із метою знищення угруповання противника в районі Таганрога, Артемівська, Горлівки, Красного Луча. Надалі передбачалося розвивати наступ у напрямі Кримського півострова та Дніпра.

Німецьке командування прагнуло будь-що втримати Донбас, де оборонялися 1-а танкова і 6-а армії. Обороні рубежі німецьких військ проходили по р. Сіверський Донець від Змієва до Ворошиловська і далі на південь по р. Міус до узбережжя Азовського моря. Особливо сильна оборона була створена по рубежу р. Міус.

Радянські війська вдвічі переважали противника у живій силі, утричі по артилерії, в 1,3 рази в танках та в 1,2 рази в літаках. Основні сили авіації фронтів (8-а і 17-а повітряні армії) передбачалося використовувати на напрямі головних ударів. На авіацію далекої дії покладалося завдання боротьби з резервами противника, а також вести інтенсивне бомбардування залізничних вузлів та аеродромів.

Відповідно до задуму операції першими перейшли в наступ війська Південно-Західного фронту: 13 серпня — праве крило, 16 серпня — ударне угруповання, створене у центрі фронту. 18 серпня в дію вступили війська Південного фронту.

З'єднання Південно-Західного фронту прорвали лінію оборони 1-ї танкової армії противника і розгорнули наступ на Краматорськ. Із метою охоплення противника в Донецькому басейні з півночі Ставка ВГК 24 серпня поставила завдання військам правого крила фронту «наступати у загальному напрямі Таранівка — Лозова — Чаплине і частиною сил, ударом уздовж р. Берека, здолати оборону противника по західному берегу р. Сіверський Донець» (директива №30177 від 24.08.1943 р.¹¹⁶). Обходячи Донецький басейн із північного заходу, війська Південно-Західного фронту у взаємодії з частинами Південного фронту 7 вересня оволоділи містом Сталіно.

Сили Південного фронту, прорвавши потужну оборону противника на р. Міус, на 30 серпня розширили прорив до 90 км, просунулися на глибину до 50 км і оволоділи Таганрогом. У результаті угруповання противника, що діяло на захід від Ворошиловська, виявилось охопленим не тільки з півночі, але й з півдня. Рятуючи свої війська від оточення, німецьке командування було змушене відступити з Донбасу. Переслідуючи частини вермахту, війська Південно-Західного фронту до 22 вересня правим крилом вийшли на р. Дніпро, захопивши плацдарм південніше Дніпропетровська, а лівим крилом — у район Запоріжжя. З'єднання Південного фронту вийшли на р. Молочна, де противник затримав їх на задалегідь підготовленому оборонному рубежі. Дії Південного фронту підтримували кораблі Азовської військової флотилії, з яких було висаджено тактичні десанти в районах Таганрога, Маріуполя й Осипенко.

Донбаська операція, що розгорнулася на фронті близько 450 км, тривала близько 40 діб. За цей час радянські війська просунулися на глибину до 300 км із темпом понад 7 км на добу. У результаті операції був звільнений найважливіший вугільний і промисловий район. Вихід на рубіж р. Молочна створював умови для подальшого наступу в Північній Таврії. Втрати РСЧА становили 273 тис. 522 чол., у тому числі 66 тис. 166 — безповоротні.

Для вирішення завдання з відсікання донбаського угруповання противника, притиснення його до узбережжя Азовського моря і наступного знищення сил у радянської сторони виявилось недостатньо. Другою причиною невиконання початкового за-

думу операції стало те, що противник, рятуючи своє угруповання від оточення, докладав великих зусиль, щоби затримати наступ правого крила Південно-Західного фронту. З другої половини серпня до кінця вересня німецьке командування перекинуло у 1-у танкову і 6-у армії 10 піхотних, 1 танкову й 1 моторизовану дивізії з-під Брянська, Харкова та Кримського півострова.

У цілому ж у ході наступу на території України у серпні — вересні 1943 р. радянські збройні сили домоглися великих успіхів і до початку жовтня були близькі до повного виконання завдань, поставлених на літньо-осінню кампанію 1943 р. Найбільш важливим досягненням стало форсування в ряді місць Дніпра і захоплення плацдармів на протилежному березі. Однак становище цих плацдармів аж ніяк не можна було вважати стабільним.

У запеклих боях улітку 1943 р. радянські війська зазнали дуже значних втрат у людях і бойовій техніці. Ставка вживала енергійних заходів для швидкого поповнення військ, але питання постачання і забезпечення діючої армії різко ускладнилася у зв'язку з транспортними проблемами. Величезні руйнування залізниць, заподіяні противником на всій залишеній території, не могли бути ліквідовані у стислі терміни. До того ж, наркомат шляхів сполучення виявився невідповідним до здійснення такого грандіозного обсягу відбудовних робіт. Залізничні війська і спеціальні відбудовні органи НКПС використовувалися здебільшого неефективно. Вони не встигали відновлювати залізничні слідо́м за наступаючими військами. У результаті бази постачання відставали на 275–320 км від військ. Осіннє бездоріжжя погіршило використання автотранспорту. Все це вкрай ускладнило підвіз паливо-мастильних матеріалів, боєприпасів і продовольства. Брак пального спричинив відставання артилерії, танків, потонних засобів, авіації. Особливо поганим було постачанням військ, що перебували на дніпровських плацдармах. Наповнюваність дивізій, незважаючи на заходи, що вживалися для їх укомплектування, була недостатньою: на Центральному фронті вони нараховували у середньому 4–5 тис., Воронезькому — 5–6 тис., Степовому — 4,5–5,5 тис. чол. До цього варто додати і велику фізичну втому особового складу, що впродовж трьох місяців вів важкі бої та здійснював довготривалі переходи.

Противник також зазнав значних втрат. Його дивізії були виснажені не менше, ніж радянські, а моральний стан військ різко погіршився. Однак вермахт мав у себе в тилу значно кращу мережу шляхів сполучення й упорядковані аеродроми. При цьому в міру відступу комунікації тільки скорочувалися.

У цій ситуації найважливішими завданнями радянських військ були подолання оборони противника по р. Молочна та розширення плацдармів, захоплених на правому березі Дніпра, забезпечення зосередження на них великих угруповань для подальшого наступу. Такі завдання були реальними, однак Ставка ВГК, очевидно, по-іншому оцінювала обстановку. З огляду на труднощі, що мали місце у постачанні військ, вона все ж вважала, що противник зазнав важких втрат і прийшов час для розгортання широкого наступу на всьому фронті. На цьому рішенні Ставки не могла не позначитися оцінка становища німецької армії, що подавалася розвідкою на початку жовтня 1943 р. А з розвіданих виходило, що противник у ході літніх боїв настільки виснажився, що не зможе стримати наступ радянських військ на всіх стратегічних напрямках, війська групи армій «Південь» не мають «єдиної оборонної системи на захід від Дніпра», і «при подальшому тиску радянських військ противник буде з боями відходити до р. Південний Буг, де спробує організувати оборону»¹¹⁷.

З урахуванням даних розвідки, Ставка ВГК наприкінці вересня — на початку жовтня довела до командування всіх фронтів директиви, що передбачали розгортання широкого наступу на всьому радянсько-німецькому фронті. Основні зусилля радянське військове керівництво продовжувало зосереджувати на південно-західному напрямі. Фронтам, що діяли на території України, було наказано ліквідувати всі ворожі плацдарми на лівому березі Дніпра. Війська Північнокавказького фронту разом із Чорноморським флотом та Азовською військовою флотилією повинні були захопити плацдарми на Керченському півострові і створити умови для оволодіння Кримським півостровом. Постановка настільки складних завдань із просуванням на велику глибину не відповідала реальним можливостям військ, вона була виправдана лише у тому сенсі, що націлювала на активні дії. Виконання поставлених завдань могло бути здійснене лише

після додаткової підготовки, а самі вони могли слугувати хіба що перспективою на майбутнє. Досвід показав, що ці завдання у повному обсязі будуть виконані тільки взимку і влітку 1944 р.

Після завершення перегруповань у складі п'яти фронтів, що діяли на теренах України, нараховувалося до 190 стрілецьких дивізій, 11 танкових, 8 механізованих і 5 кавалерійських корпусів. Найпотужнішим був Воронежський фронт, до складу якого входило 44 стрілецькі, 5 танкових, 2 механізовані дивізії та 1 кавалерійський корпус. Із 14 вересня розпочалося формування Дніпровської військової флотилії, яка передавалася в оперативне підпорядкування Воронежського фронту.

4.5. Операції Воронежського (1-го Українського) фронту на київському напрямі (1.10.43–22.12.43)

29 вересня 1943 р. командування Воронежського фронту отримало завдання¹¹⁸: у взаємодії з лівим крилом Центрального фронту ліквідувати угруповання противника в районі Києва, після виходу на лінію Ставище — Фастів — Біла Церква продовжувати наступ головними силами на Бердичів, Жмеринку, Могилів-Подільський (директива Ставки ВГК №30203 від 29.09.1943 р.¹¹⁹). Командуючий фронтом генерал-армії М.Ватутін вирішив розгромити угруповання ворога в районі Києва й оволодіти столицею радянської України, завдаючи головного удару з Букринського плацдарму (80 км на південь від міста).

Головне ударне угруповання фронту (40-а, 27-а армії з 2 танковими й 1 механізованим корпусами і 3-я гвардійська танкова армія) підготували та провели дві наступальні операції: 12–15 жовтня і 21–23 жовтня. Проте бажаних результатів досягти не вдалося, тому що умови місцевості обмежували можливість використання танкових з'єднань. Запланована третя наступальна операція зі звільнення Києва з півдня не проводилася.

На північ від Києва війська 38-ї армії і 5-го танкового корпусу 11–17 жовтня досягли деякого успіху і змогли розширити плацдарм у районі с. Лютіж. Ставка, з огляду на успішні дії 38-ї армії в районі Лютізького плацдарму, наказала командуючому фронтом саме сюди перенести напрям головного удару, пере-